

بررسی رابطه بعد اجتماعی کیفیت محیطی فضاهاى شهری با سرمایه اجتماعی (مورد پژوهی: محورهای سعادت آباد، آیت و مدائن تهران)

سید مجید نادری - دکترای شهرسازی دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات، تهران، ایران.

فرح حبیب* - دانشیار گروه شهرسازی دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات، تهران، ایران.

سید احمد فیروزآبادی - استادیار دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران، تهران، ایران.

لعل جهانشاهلو - استادیار گروه شهرسازی دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات، تهران، ایران.

The relationship between the social dimension of urban environmental quality and social capital (Case Study: axes Saadat Abad, ayat and madaeen Tehran)

Abstract

Social capital, lies in the ability of people in the community that the community is doing. And it is a precondition for the formation of a space in which people were present. And social relationships emerge between them. The issue of urban public spaces to be raised as a ground for the presence of people. This paper examines the impact of social relevance and quality of the environment and its components were discussed on social capital. A sample of 300 people over 18 years in three axes Saadat Abad, ayat and madaeen Tehran in zones 2, 8 and 16, which were randomly selected. The results are positive and significant correlation with the severity level of 99% and 493% is social capital and social dimension. Summing components of the social dimension in all other components of the social dimension of the relationship between people and space is significant and positive relationship between social capital.

Key words: social capital, environmental quality, social dimension.

چکیده

سرمایه اجتماعی، قابلیت نهفته در روابط افراد جامعه است که باعث انجام امورات جامعه می شود و پیش شرط شکل گیری آن وجود فضایی است که در آن افراد حضور داشته و روابط اجتماعی بین آنها شکل بگیرد. این مقوله فضاهاى عمومى شهرى را عنوان بستر ساز حضور افراد را مطرح می نماید. مقاله حاضر به بررسی ارتباط و تاثیر بعد اجتماعی کیفیت محیطی و مولفه های آن بر سرمایه اجتماعی پرداخته شد. حجم نمونه ۳۰۰ نفر افراد بالای ۱۸ سال در سه محور سعادت آباد، آیت و مدائن در مناطق ۲، ۸ و ۱۶ می باشد که به روش تصادفی انتخاب گردید. نتایج تحقیق موید رابطه مثبت و معنی داری در سطح ۹۹ درصد و با شدت ۴۹۳٪ سرمایه اجتماعی با بعد اجتماعی می باشد. در جمع بندی مولفه های بعد اجتماعی تمام مولفه های بعد اجتماعی به غیر ارتباط مردم و فضا رابطه معنی دار و مثبت با سرمایه اجتماعی دارند.

واژگان کلیدی: سرمایه اجتماعی، کیفیت محیطی، بعد اجتماعی.

* نویسنده مسئول مکاتبات، شماره تماس: ۰۹۱۲۵۴۳۰۹۷۵ رایانامه: Frh_habib@yahoo.com

مقاله برگرفته از رساله دکترای نویسنده اول با عنوان تبیین مولفه های سرمایه اجتماعی در فضاهاى عمومى می باشد.

مقدمه

سرمایه اجتماعی مفهوم جدیدی است که مورد توجه بسیاری از اندیشمندان از جمله جامعه‌شناسان قرار دارد. سرمایه اجتماعی مفهومی است که در بسیاری موارد توسط تحلیل‌گران اجتماعی برای توضیح طیف وسیعی از فرآیندهای اجتماعی بکار می‌رود. واژه سرمایه اجتماعی در چند سال اخیر از مشهورترین مفاهیم جامعه‌شناختی است که به عرصه مطالعات اجتماعی و توسعه‌ای و همچنین بین رشته‌ای در حوزه‌های علمی متفاوت وارد شده است. سرمایه اجتماعی پدیده‌ای است که در روابط میان انسان‌ها نهفته است. سبب پدید آمدن حسن نیت میان آنها شده و همدلی آنها را نسبت به یکدیگر بر می‌انگیزد؛ آن‌ها را دورهم جمع می‌کند و بدین سان زمینه معاشرت بیشتر و روابط پایدار میان آنها را فراهم می‌آورد. کلمن (۱۹۷۷) این عقیده است سرمایه اجتماعی تنها زمانی هستی می‌یابد و شکل می‌گیرد که:

اولاً: در یک محیط اجتماعی معین (محیط واقعی یا محیط مجازی) انسان‌هایی در برابر یکدیگر قرار گرفته باشند و

ثانیاً: میان آنها رابطه‌ای شکل گرفته باشد و جریان یابد (کلمن، ۱۳۷۷، ص ۶۱).

این موضوع فضاهای عمومی شهری را به عنوان بستر ساز حضور افراد و متعاقب آن ایجاد روابط اجتماعی به عنوان شرط لازم شکل‌گیری سرمایه اجتماعی مطرح می‌سازد. از طرفی دیگر آنجا که فعالیت‌های روزمره در فضاهای عمومی شکل می‌گیرد، انجام برخی از فعالیت‌ها به استفاده از فضاهای شهری بستگی دارد ولی برای بسیاری از افراد اجتماع و بسیاری از فعالیت‌های فردی و اجتماعی، کیفیت فضاهای شهری نقشی تعیین‌کننده در کاربری یا عدم کاربست فضاهای شهری دارد. اما آنچه در این مطالعه محوریت اساسی دارد این است که به این سوال پاسخ داده شود که کیفیت فضاهای عمومی شهری تا چه اندازه در شکل‌گیری سرمایه اجتماعی

موثر است؟ و نظر به تعدد ابعاد کیفی فضای شهری، بعد اجتماعی به عنوان یکی از ابعاد کیفیت، آیا واجد ارتباطی با شکل‌گیری سرمایه اجتماعی می‌باشد؟ چه مولفه‌هایی از بعد اجتماعی واجد ارتباط و تاثیرگذاری بیشتر بر سرمایه اجتماعی می‌باشند؟

مبانی نظری سرمایه اجتماعی

اصطلاح سرمایه اجتماعی به سال ۱۹۱۶ در مقاله‌ای توسط «هانی فان» در دانشگاه ویرجینیای غربی مطرح شد که بعدها در کتاب مرگ و زندگی در شهرهای آمریکایی جین جیکبز مورد اشاره قرار گرفت. «هانی فان» (L.J. Hanifan, ۱۹۱۶) عنوان نموده است که میان سرمایه اجتماعی و رابطه اجتماعی پیوند درونی و تنگاتنگ وجود دارد و سرمایه اجتماعی در درون رابطه اجتماعی نهفته و پنهان است. این برداشت از اصطلاح سرمایه اجتماعی پایه همه بحث‌هایی که پس از هانی فان مطرح شد و بدین سان، زمینه ورود این اصطلاح را به حوزه‌های گوناگون علوم اجتماعی - هرچند با کاربری‌های متفاوت - فراهم آورد. نویسندگان پس از هانی فان نیز همگی می‌پذیرند که دو مفهوم سرمایه اجتماعی و رابطه اجتماعی به یکدیگر گره خورده‌اند و از این رو بررسی سرمایه اجتماعی با بررسی رابطه اجتماعی آغاز می‌شود. بعد از هانی فان، اندیشه سرمایه اجتماعی تا چندین دهه ناپدید شد. در دهه ۱۹۳۰، «سیلورمن» در مقاله خود با عنوان «جوهر اصلی اقتصادها» به سرمایه اجتماعی اشاره نمود و در دهه ۱۹۵۰ گروهی از جامعه‌شناسان شهری کانادا (سیلی، سیم و لوزلی، ۱۹۵۶) و در دهه ۱۹۶۰ یک استاد مسایل شهری (جیکبز، ۱۹۶۱) آن را دوباره احیا کردند.

کلمن مطرح نموده است سرمایه اجتماعی قدرت و توانایی مردم برای برقراری ارتباط با یکدیگر است. سرمایه اجتماعی شاکله ساختاری روابط بین و میان فعالین اجتماعی است. کلمن واژگان سرمایه اجتماعی را نه با آنچه که هست، بلکه با آنچه که به وجود می‌آورد، تعریف می‌کند پدیده سرمایه اجتماعی تنها

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۴۳ تابستان ۹۵
No.43 Summer 2016

۲۲۶

زمانی هستی می یابد و شکل می گیرد که اولاً در یک محیط اجتماعی معین (محیط واقعی یا محیط مجازی) انسان هایی در برابر یکدیگر قرار گرفته باشند و ثانیاً: میان آنها رابطه ای شکل گرفته باشد و جریان بیابد (کلمن، ۱۹۹۰، ص ۳۰۲). از نظر بوردیو «سرمایه اجتماعی حاصل انباشت منابع بالقوه و یا بالفعلی است که مربوط به مالکیت یک شبکه بادوام از روابط کم و بیش نهادینه شده در بین افرادی است که با عضویت در یک گروه ایجاد می شود» (بوردیو، ۱۹۸۵، ص ۲۴۳). «وول کوک» سرمایه اجتماعی را مجموعه ای در هم تنیده از پیوستگی ها، پیوندهای ارتباطی و ارتباط های پیوندی می داند که مفهوم پیوستگی، به ارتباطات، تعاملات کنش ها و روابط اجتماعی افراد در عرصه های اجتماع پذیر جامعه یا نهادها اشاره دارد (وول کوک، ۱۹۹۸، ص ۱۵۳). تعاریف بالا تنها بخشی از تعاریف عنوان شده در متون نظری سرمایه اجتماعی است. این مساله نشان می دهد شاخصه غیر قابل مشاهده بودن سرمایه اجتماعی باعث شده است که هر محقق با برداشت نسبی که از سرمایه اجتماعی دارد، اقدام به تعریف این پدیده ی جدید بنماید. اما این امر به مفهوم این نیست که تعاریف مذکور در مقابل هم هستند و نکات مشترکی بین تعاریف مذکور وجود ندارد، اما همه تعاریف به یک نکته اشاره کرده اند و بر اساس همین نکته مشترک می توان یک تعریف جامع از سرمایه اجتماعی عنوان نمود: سرمایه اجتماعی، قابلیت نهفته در روابط بین و میان افراد یک جامعه است که باعث انجام امورات آن جامعه می شود. در مجموع می توان عنوان نمود، سرمایه اجتماعی به عنوان منبعی برای تسهیل روابط میان افراد تلقی می شود.

-کیفیت محیطی: در ارتباط با کیفیت محیطی، تلاش های متعددی در جهت شناسایی کیفیت های توصیفی مکان های شهری موفق وجود داشته است. معیارهای متعددی توسط متخصصین مسائل شهری همچون لینچ، بنتلی، پروژه فضاهای عمومی ۸ برای

کیفیت مندی فضاها در عرصه شهرها ارائه شده است. «کارمونا و همکاران» در کتاب «مکان های عمومی و فضاهای شهری» که جزء آثار متأخری می باشد، کیفیت محیط کالبدی را به گونه مطلوبی طبقه بندی کرده اند که در این مقاله تقسیم بندی کارمونا از مقوله کیفیت محیطی مدنظر بوده است؛ در این دسته بندی کیفیات تاثیرگذار بر محیط کالبدی در ۶ بعد با عناوین ریخت شناسی، ادراکی، اجتماعی، بصری، عملکردی و زمان معرفی گردیده اند که با توجه به موضوع بحث، بعد اجتماعی و مولفه های آن تشریح می گردد.

بعد اجتماعی: فضا و جامعه آشکارا به هم مربوطند. تصور فضا بدون محتوای اجتماعی و همچنین درک و تصور جامعه بدون اجزای فضایی مشکل است. فضا های شهری مکان هایی هستند که به عموم شهروندان تعلق داشته و با حضور انسان و فعالیت اوست که معنا می یابد (کاشانی جو، ۱۳۸۸، ص ۹۶). نکته کلیدی در موفقیت فضای عمومی وجود یک بستر تبادل است (سلطانی و نامداریان، ۱۳۸۹، ص ۱۲۶). «دیر و والش» ۹ عقیده دارند که روابط اجتماعی می تواند از طریق فضا برقرار شود، بوسیله فضا محدود شود و یا فضا واسط انجام برقراری روابط اجتماعی می گردد. نکته کلیدی در موفقیت فضای عمومی وجود یک بستر تبادل است (سلطانی و نامداریان، ۱۳۸۹، ص ۱۲۶). بعد اجتماعی واجد چهار اصل کلیدی در طراحی شهری می باشد. اولین اصل رابطه بین مردم و فضا است. دومین اصل مربوط به حوزه قلمرو عمومی و زندگی عمومی است که مرتبط به یکدیگرند. سومین اصل مربوط به امنیت و چهارمین اصل به بررسی دسترسی مربوط می شود (کارمونا، ۱۳۸۸، ص ۱۱۲).

-مردم و فضا: درک ارتباط بین مردم (جامعه) و محیط زیستشان (فضا) در طراحی شهری امری ضروری است. امکان گرایی محیطی و احتماگرایی محیطی از عوامل این مولفه می باشد (همان، ص ۲۱۳).

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۴۳ تابستان ۹۵
No.43 Summer 2016

۲۲۷

جدول ۱. عناصر و سنجه های بعد اجتماعی طراحی شهری؛ مآخذ: نگارندگان بر اساس ادبیات نظری.

بعد	عناصر	مولفه (معیار)	زیر معیار و سنجه
	مردم، ذی نفعان، ذی نفوذان، عملکرد و فعالیت های مردم	ارتباط بین مردم و فضا	قابلیت انعطاف فضا، امکانات مختلف در محیط، فرصت های مختلف در استفاده از فضا اعم از تفریح و سرگرمی
		ایمنی و امنیت	میزان جرم و جنایت، میزان حضور مردم در فضا، ایمنی و امنیت پیاده و سواره، وجود نظارت توسط مردم، عجین شدن فضاها باهم، وجود فعالیت بیشتر جهت حضور مردم، دسترسی طبیعی به محیط، حمل و نقل سریع، آلودگی هوا، سوانح طبیعی
		بستری برای زندگی عموم	امکان انجام تظاهرات سیاسی، جشنها، اعیاد، عزاداری ها و گردهمایی، مکانی خنثی برای تعاملات اجتماعی (امکان حضور افراد در ساعت های مختلف، دعوت کننده و قابل دسترس بدون هیچگونه عضویت خاص، باز بودن در طول ساعات اداری و خارج آن، وجود حال و هوای تفریح در فضا، در آمیختن با گروه ها و برقراری ارتباط با دیگران، تبادل اطلاعات، یادگیری امور اجتماعی مشارکت اجتماعی در اداره فضا
		قابلیت دسترسی و ممانعت	تعادل بین منافع شخصی و عموم، افزایش انعطاف-پذیری در استفاده از فضا، تفکیک بین فعالیت های آزاردهنده و فعالیت های بی آزار و کم آزار، امکان حضور اقشار مختلف اعم از معلولین، زنان، کودکان، سالمندان، دسترسی با انواع وسایل حمل و نقل، ارجحیت با عابر پیاده یا پیاده مداری فضای شهری

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۴۳ تابستان ۹۵
No.43 Summer 2016

۲۲۸

-عملکرد قلمرو عمومی: قلمرو فضای عمومی که تحت عنوان بستری برای زندگی عموم مردم تعریف می شود شامل فضای عمومی است. این قلمرو به شکل ایده آل خود محل انجام تظاهرات سیاسی و گردهمایی محسوب می شود و مکانی خنثی برای تعامل اجتماعی، در آمیختن با گروه و برقراری ارتباط با دیگران است که معیارهای آن در جدول شماره یک عنوان گردیده است.

-ایمنی و امنیت: مردم با انواع خطرات در محیط شهری روبرو می شوند. این مقوله در ابعاد اجتماعی و ذهنی مانند ترس از جنایت، تروریسم، ناامنی و در مقوله فیزیکی و عینی پیشگیری از تصادف عابرین با وسایل نقلیه، آلودگی هوا، آلودگی آب و از این نوع را شامل می گردند. در بعضی مکان ها خطر

بالای طبیعی یک وحشت هر روزه است که در طراحی ساختمان ها و سکونتگاه ها باید با آن روبرو شد. امنیت در مورد حفاظت از خود، خانواده، دوستان، اموال شخصی و عمومی است. فقدان امنیت، آگاهی از خطر و ترس از قربانی شدن، هم استفاده از قلمرو عمومی و هم ایجاد محیط های موفق شهری را مورد تهدید قرار داده است. بنابراین احساس امنیت و آسایش خاطر یک شرط لازم و ضروری برای طراحی شهری موفق است (همان، ص ۲۳۸).

-قابلیت دسترسی و جلوگیری از دخول به فضا
یکی دیگر از شاخص های مهم بعد اجتماعی دسترسی پذیری است. گرچه بنا به تعریف، قلمرو فضای عموم باید برای همه قابل دسترس باشد، بعضی محیط ها به عمد و یا غیرعمد برای برخی از

گروه‌های جامعه کم‌تر قابل دسترس‌اند و جداسازی فضاها از یکدیگر اغلب اشاره به بسته شدن فضا و ایجاد امنیت در آن را دارد و قدرت کنترل فضا و دسترسی به آن‌ها را به نمایش می‌گذارد (همان، ص ۲۵۱).

مواردی که قابلیت دسترسی تاثیرگذار است عبارتند از: مدیریت و قلمرو عمومی، عدم محروم‌سازی مردم از حضور در فضا و ایجاد محیط‌های عادلانه. بطور کلی بعد اجتماعی و مولفه‌ها و شاخصه‌های آن در قالب جدول شماره ۱ ارائه گردیده است.

سنجه‌های سرمایه اجتماعی در فضاها عمومی شهری

پاتنام ۱۰ در بررسی سرمایه اجتماعی، سنجش مفهوم سرمایه اجتماعی را در پنج محور عمده به شرح ذیل خلاصه می‌کند: «زندگی سازمانی، مشارکت در امور عمومی، مشارکت در امور داوطلبانه، انجمن‌پذیری غیر رسمی و اعتماد اجتماعی»؛ (پاتنام به نقل از فیروزآبادی، ۱۳۸۵، ص ۶۶).

«استون» در سنجش سرمایه اجتماعی دو عنصر اصلی را مطرح کرده است: هنجارها که بیشتر در کیفیت روابط اجتماعی ظهور و بروز دارد و شامل اعتماد اجتماعی به دوستان و آشنایان و اعتماد تعمیم یافته و اعتماد نهادی و مدنی می‌گردد و در بعد دیگر شبکه‌ها که در ساختار روابط اجتماعی شکل می‌گیرد را مطرح کرده است که مشتمل بر دو بعد شبکه‌ها و یا مشارکت‌های رسمی در انواع انجمن‌ها، اتحادیه‌ها، نهادها و غیره و شبکه‌ها و یا مشارکت‌های غیررسمی با خویشاوندان، دوستان، و همسایه‌گان می‌باشد. در این تحقیق با اجماع نظر نظریه‌پردازان برای سنجش و اندازه‌گیری سازه سرمایه اجتماعی به عنوان متغیر وابسته تحقیق، از نه بعد «شبکه تعاملی»، «اعتماد تعمیم یافته»، «اعتماد بین فردی»، «حمایت اجتماعی»، «جریان اطلاعات»، و «مشارکت غیر رسمی همیارانه»، «مشارکت غیر رسمی خیریه ای»، «مشارکت رسمی»، و «احساس امنیت» استفاده شده است.

مدل نظری و مفهومی

با توجه به مفهوم سرمایه اجتماعی، مولفه‌های آن و شرایط و زمینه‌های ایجاد سرمایه اجتماعی با بررسی مبانی نظری موضوع و با رجوع به نظریات اندیشمندان و نهادها و موسسات در خصوص سرمایه اجتماعی از جمله نظراتی چون «پیوند درونی و تنگاتنگی میان سرمایه اجتماعی و رابطه اجتماعی و نهفتگی سرمایه اجتماعی در درون رابطه اجتماعی» (هانی فان، ۱۹۱۶) بهره‌گیری از محلات سنتی و توجه به مباحث کیفیت زندگی در ایجاد سرمایه اجتماعی (جیکبز، ۱۹۶۱)، وجود فضای مناسب برای حضور انسان به عنوان شرط ایجاد سرمایه اجتماعی و متعاقب آن ایجاد روابطی سازنده و امکان‌دهی به فضایی برای حضور به صورت شرط پیشینی (کلمن، ۱۹۸۸)، و با بررسی دیدگاه‌ها و نظرات اندیشمندان در مورد ماهیت فضای شهری، مولفه‌های آن و قابلیت‌های فضا از جمله دیدگاه‌ها و نظریاتی چون، فضای شهری مکان شکل‌گیری روابط و رویدادهای اجتماعی (کالن، ۱۳۷۷، ص ۴۲)؛ ارتباط فضای شهری با حیات مدنی و تبدیل آن به واقعیت (حبیبی، ۱۳۸۱، ص ۲۲)، فضا مجموعه‌ای از ارتباطات (راپاپورت ۱۲، ۱۹۷۷، ص ۲۶)، فضای شهری بستر ساز حضور مشترک افراد و تنظیم‌کننده روابط میان آنها (مدنی پور، ۱۳۷۹)، شکل‌گیری فعالیت اجتماعی بالا در فضاهای شهری با کیفیت (گل ۱۳، ۱۹۹۶)، موثر بودن ابعاد کالبدی فضای شهری در روند اجتماع‌پذیری و میزان مقبولیت فضایی (الدنبرگ ۱۴، ۱۹۹۹)، همچنین توجه به ابعاد کیفی فضا (pps، ۲۰۰۳) استنباط می‌شود که سرمایه اجتماعی در متن فضای شهری تحقق می‌یابد و فضای حضور شهروندان به عنوان بستر ساز اصلی تولید سرمایه اجتماعی است و کیفیت فضاهای شهری نقشی تعیین‌کننده در کاربرد یا عدم کاربست فضاهای شهری دارد. بر اساس نظریه‌های مطرح شده در مورد رابطه فضاهای شهری و شکل‌گیری سرمایه اجتماعی «نظام آگز یوماتیک» ۱۵ چارچوب

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۴۳ تابستان ۹۵
No.43 Summer 2016

۲۲۹

بر اساس نظریه های مدنی پور، کالن، اولین نظام آگزیوماتیک بدین صورت شکل می گیرد.	
آژیوم	اگر فضای عمومی شهری وجود داشته باشد؛ پس امکان حضور شهروندان در فضای شهری فراهم می گردد.
	اگر امکان حضور شهروندان فراهم گردد؛ پس رابطه و تعامل در بین شهروندان شکل می گیرد.
تئورم	اگر فضای عمومی شهری وجود داشته باشد؛ پس رابطه و تعامل بین شهروندان شکل می گیرد.

بر اساس نظریه های کلمن، هانی فان، گل والدنبرگ دومین نظام آگزیوماتیک بدین صورت شکل می گیرد.

آژیوم	اگر فضای شهری با کیفیت و مناسب باشد؛ پس امکان تعامل اجتماعی بین شهروندان ایجاد می شود.
	اگر تعامل اجتماعی بین شهروندان شکل بگیرد؛ پس امکان شکل گیری سرمایه اجتماعی افزایش پیدا می کند.
تئورم	اگر فضای شهری با کیفیت و مناسب باشد؛ پس امکان شکل گیری سرمایه اجتماعی افزایش پیدا می کند.

بر اساس نظام آگزیوماتیک مطرح شده فرضیه اصلی پژوهش با توجه به ادبیات نظری به این صورت تایید می گردد: هر چه فضاهای عمومی شهری با کیفیت تر باشد، سرمایه اجتماعی به همان اندازه افزایش پیدا می کند.

جدول ۲. آگزیوماتیزه کردن سرمایه اجتماعی بر اساس بعد اجتماعی کیفیت فضای شهری

آژیوم	اگر در طراحی فضاهای عمومی شهری بعد اجتماعی در نظر گرفته شود؛ پس کیفیت فضاهای عمومی شهری ارتقاء پیدا می کند.
	اگر کیفیت فضاهای عمومی شهری ارتقاء پیدا می کند؛ پس امکان شکل گیری سرمایه اجتماعی افزایش پیدا می کند.
تئورم	اگر در طراحی فضاهای عمومی شهری بعد اجتماعی در نظر گرفته شود؛ پس امکان شکل گیری سرمایه اجتماعی افزایش پیدا می کند.

نظری تحقیق بدین صورت شکل می گیرد (جدول ۲).
شده در چارچوب نظری مدل مفومی تحقیق به شرح ذیل شکل گرفت.

بر این اساس با توجه به موضوع مقاله و نقش بعد اجتماعی به عنوان یکی از ابعاد کیفیت محیطی، نظام آگزیوماتیک بعد اجتماعی به شرح ذیل شکل می گیرد. (جدول ۲)
بر اساس چارچوب نظری و نظام آگزیوماتیک طرح

روش تحقیق: روش اصلی تحقیق از نوع پیمایشی می باشد. از طرف دیگر با توجه به ماهیت پیچیده شهر و به تبع آن فضاهای عمومی شهری به عنوان یک سیستم اجتماعی- فضایی، استفاده از روش ها و فنون مختلف تحقیق (روشهای کمی و کیفی)

تحت عنوان فرایند ترکیب روش‌ها، ضروری و اجتناب‌ناپذیر است. در چارچوب این شیوه عمومی، با توجه به فرایند ترکیب روش‌ها، از روش‌های تحلیل اسنادی روش تطبیقی-مقایسه‌ای و روش تحقیق میدانی (مشاهده سازمان یافته) استفاده گردیده است. به طور کلی برای اندازه‌گیری سرمایه اجتماعی در فضاهای شهری از روش پیمایش و ابزار پرسشنامه استفاده شده است. برای اندازه‌گیری کیفیت فضاهای شهری نیز از پرسشنامه بسته استفاده شده است.

محدوده پژوهش؛ با توجه به اینکه جامعه مورد مطالعه در این تحقیق آن گونه که در روش پیمایش بررسی می‌شود و جامعه آماری نامیده می‌شود متفاوت است بنابراین به جای جامعه آماری از مفهوم محدوده پژوهش استفاده می‌کنیم. محیط مطالعه در این تحقیق شامل محورهای سعادت آباد، نازی آباد و نارمک می‌باشد که با استفاده از نقشه، خیابان‌ها و میدان‌ها مناسب با اهداف این تحقیق انتخاب شده و در محل‌های انتخاب شده پرسشنامه توزیع شده است. بنابراین تعداد جمعیت و بلوک و نیز خانوارهای محیط مطالعه برای ما مشخص نیست. در ادامه به معرفی تفصیلی محیط پژوهش پرداخته خواهد شد.

محورهای انتخابی در سه منطقه متفاوت از نظر اجتماعی فرهنگی و اقتصادی در مناطق ۲، ۸ و ۱۶ به ترتیب در شمال، بافت میانی و حوزه جنوبی تهران انتخاب گردیده‌اند. در انتخاب محورها سعی گردیده است که در نگاه اولیه از کیفیت نسبی برخوردار بوده و با توجه به تعریف ارائه شده از فضای شهری که فضای شهری فضایی است که بستر تعاملات اجتماعی باشد. این محورها از میزان حضور مناسب شهروندان در فضای عمومی شهری برخوردار باشند بر این اساس انتخاب‌ها به شرح ذیل می‌باشد:

- ۱- خیابان سعادت آباد و میدان کاج واقع در محله سعادت آباد منطقه ۲
- ۲- خیابان آیت و میدان هفت حوض واقع در محله

نارمک منطقه ۸

- ۳- خیابان مدائن و میدان بازار دوم واقع در محله نازی آباد منطقه ۱۶

شیوه نمونه‌گیری و حجم نمونه؛ با توجه به اینکه تعداد جمعیت مورد مطالعه در دست نبود و محیط مورد هدف برای پژوهش میدان‌ها و خیابان‌های محلات نارمک، نازی آباد و سعادت آباد بود بنابراین برای نمونه‌گیری از محیط‌های ذکر شده خیابان‌ها و میدان‌های مورد مطالعه از روی نقشه مشخص گردید و آنگاه پرسشگران در جایگاه‌های انتخابی مستقر شدند و به صورت اتفاقی از جامعه هدف (افرای که در فضای شهری مورد نظر حضور داشته و ساکن آن محل هستند) اطلاعات را گردآوری نموده‌اند. برای تعیین حجم نمونه از پارامتر نسبت در صفات کیفی استفاده شد و حجم نمونه ۳۰۰ نفر در سطح تهران در سه محور تعیین گردید.

تحلیل داده‌ها؛ داده‌های تحقیق حاصل استخراج پرسشنامه‌هایی است که توسط ۳۰۰ نفر شهروند در محله‌های نازی آباد، نارمک و سعادت آباد در محورهای مورد نظر تکمیل گردیده و با استفاده از بسته نرم‌افزار آماری برای علوم اجتماعی ۱۶ مورد تحلیل قرار گرفته‌اند. و تحلیل داده‌ها بر اساس سطوح سنجش متغیرها و طیف‌ها انجام گرفته، بدین ترتیب با استفاده از شاخص‌های آمار توصیفی و جداول متقاطع نمونه‌های آماری، کلیه متغیرها در قالب جداول توزیع فراوانی توصیف شده‌اند. همچنین برای تحلیل رابطه بین متغیرهای مستقل و وابسته از تحلیل میانگین و آزمون خی دو و ضرایب همبستگی متناسب و ضریب همبستگی پیرسون استفاده شده است.

سنجش بعد اجتماعی: برای ارزیابی بعد اجتماعی از مولفه‌های ۵ گانه (شامل: ۱- ایمنی و امنیت؛ ۲- امکانات مختلف در محیط؛ ۳- بستری برای زندگی عموم؛ ۴- قابلیت دسترسی؛ و ۵- ارتباط مردم و فضا) استفاده شده است و هر مولفه نیز با استفاده از گویه‌هایی به صورت یک طیف چهارگزینه‌ای،

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری
Urban Management
شماره ۴۳ تابستان ۹۵
No.43 Summer 2016

۲۳۱

جدول ۲. مقایسه میانگین بعد اجتماعی در بین محورهای مورد مطالعه

تعداد	میانگین	انحراف معیار	کمترین	بیشترین	مقدار F	...Sig
۷۷	۴۲,۰۲۶۰	۴,۹۵۴۹۹	۳۰	۵۳	۹۸,۱۴۲	۰,۰۰۰
۷۸	۵۱,۳۳۳۳	۸,۸۷۲۳۵	۳۴	۶۴		
۷۳	۵۷,۵۸۹۰	۶,۰۷۰۹	۴۰	۶۷		
۲۲۸	۵۰,۱۹۳۰	۹,۳۴۲۱	۳۰	۶۷		

جدول ۴. مقایسه میانگین ابعاد سرمایه اجتماعی در بین محورهای مورد مطالعه؛ ماخذ: یافته های پیمایش.

بعد	نارمک	نازی آباد	سعادت آباد	نهایی محلات	مقدار F	...Sig
شبکه تعاملی	۱۹,۶۵۰۶	۲۲,۵۳۳۳	۱۹,۰۷۰۴	۲۰,۲۶۶۴	۱۱,۰۲۳	۰,۰۰۰
اعتماد تعمیم یافته	۱۵,۹۵۰۰	۱۵,۷۹۳۸	۱۱,۸۶۴۲	۱۴,۵۶۸۵	۳۹,۸۷۷	۰,۰۰۰
اعتماد بین فردی	۱۵,۹۵۰۰	۱۸,۴۴۹۰	۱۶,۳۳۰۰	۱۷,۳۲۲۰	۹,۲۸۲	۰,۰۰۰
حمایت اجتماعی	۱۹,۲۳۰۰	۲۰,۸۰۶۱	۱۵,۶۴۰۰	۱۸,۵۴۳۶	۴۹,۰۹۱	۰,۰۰۰
جریان اطلاعات	۱۷,۷۶۰۰	۲۰,۱۷۰۰	۱۷,۶۶۰۰	۱۸,۵۳۰۰	۱۲,۹۳۷	---
مشارکت غیر رسمی همیارانه	۸,۸۶۷۳	۸,۹۰۸۲	۱۰,۵۹۰۰	۹,۴۶۲۸	۳۲,۸۶۵	---
مشارکت غیر رسمی خیریه ای	۴,۶۳۰۰	۴,۸۱۰۵	۵,۰۸۰۰	۴,۸۴۰۷	۵,۵۵۹	۰,۰۰۴
مشارکت رسمی	۲۳,۴۷۰۰	۲۱,۲۳۴۷	۱۸,۶۹۰۰	۲۱,۱۳۰۹	۴۵,۲۶۴	۰,۰۰۰
احساس امنیت	۲۳,۲۲	۲۱,۱۹	۱۸,۴۹	۲۱,۸۸	۴۵,۱۶۱	۰,۰۰۰

اجتماعی برای محله سعادت آباد ۴۲ برای محله نازی آباد ۵۱,۳۳ و برای محله نارمک ۵۷,۵۸ می باشد. تفاوت مشاهده شده بر اساس آزمون F و در سطح ۹۹ درصد معنی دار است. سنجش ابعاد سرمایه اجتماعی: برای سنجش اندازه گیری سازه سرمایه اجتماعی به عنوان متغیر وابسته تحقیق، از نه بعد شبکه تعاملی، اعتماد تعمیم یافته، اعتماد بین فردی، حمایت اجتماعی، جریان اطلاعات، و مشارکت غیر رسمی همیارانه، مشارکت غیر رسمی خیریه ای، مشارکت رسمی، و

مورد ارزیابی و سنجش قرار گرفته است. به عبارتی شاخص بعد اجتماعی در این تحقیق با استفاده از ۵ بعد فرعی و ۱۸ گویه مورد ارزیابی قرار گرفته است. در این شاخص نمره ۱۸ مبین کیفیت پایین بعد اجتماعی فضای شهری و نمره ۷۲ مبین کیفیت بالای بعد اجتماعی فضای شهری می باشد. در این شاخص با ایجاد متغیر فاصله ای میزان بعد اجتماعی برای محله های مورد مطالعه ۵۰/۱۹ ارزیابی شده است. همچنین بر اساس جدول مذکور میانگین بعد

احساس امنیت استفاده شده است که نتایج آن در جدول ۴ مطرح گردیده است. در این میان محله نازی اباد واجد بالاترین سطح سرمایه اجتماعی و نارمک و سعادت آباد در رتبه های بعدی قرار دارند. **بررسی رابطه بین بعد اجتماعی کیفیت محیطی فضاهای شهری و شکل گیری سرمایه اجتماعی در تهران**

در این پژوهش تلاش گردید محلات مورد مطالعه بر حسب ارزش های متفاوت شهرسازی و معماری و در سه منطقه متفاوت تهران از نظر جغرافیایی، اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی انتخاب شود و همچنین افراد مورد مطالعه به صورت احتمالی انتخاب گردیده لذا از آزمون های پارامتریک جهت استنباط ویژگی های نمونه مورد مطالعه و تعمیم آن به فضاهای شهری تهران استفاده شد. آنچه که خواهد آمد بررسی هر یک از مولفه های بعد اجتماعی کیفیت فضاهای شهری و شکل گیری سرمایه اجتماعی بدون در نظر گرفتن تفاوت های محله ای خواهد بود. در صورتی که داده های به دست آمده از سه محله انتخاب شده روی هم مطالعه شود این امکان حاصل می گردد که تفاوت های فرهنگی، جغرافیایی، قومیتی، طبقاتی تعدیل شده و واریانس تحقیق در یک پهنای گسترده این امکان را ارائه می نماید که روابط آزمون شده را به کل فضاهای شهری تهران تعمیم داده شود. اطلاعات مندرج در جدول ذیل رابطه سرمایه اجتماعی را با بعد اجتماعی در سطح تهران گزارش می کند که بر اساس آن سرمایه اجتماعی در سطح ۹۹ درصد اطمینان با بعد اجتماعی و با شدت ۴۹۳. رابطه مثبت و معنی داری دارد؛ بدین معنا که هر چقدر میزان کیفیت این بعد در فضای

جدول ۷. ضریب همبستگی پیرسون بین بعد اجتماعی کیفیت فضاهای شهری و سرمایه اجتماعی؛
ماخذ: یافته های پیمایش.

عملکردی	
ضریب همبستگی	۰,۴۹۳ (***)
سطح معناداری	۰,۰۰۰
فراوانی	۱۵۹

شهری افزایش یابد، امکان شکل گیری و افزایش سرمایه اجتماعی نیز فراهم می گردد.

بررسی رابطه بین مولفه های بعد اجتماعی با سرمایه اجتماعی در فضاهای شهری

جدول شماره ۵ رابطه بین سرمایه اجتماعی را با هر یک از مولفه های بعد اجتماعی را نشان می دهد. آنچه که از داده های جدول بر می آید سرمایه اجتماعی در سطح ۹۹ درصد اطمینان با تمام مولفه های بعد اجتماعی به غیر از ارتباط مردم و فضا رابطه معنی دار و مثبت دارد. بعد ایمنی و امنیت و بستری برای زندگی عموم در سطح ۹۹ درصد اطمینان رابطه معنی داری با سرمایه اجتماعی دارد و همچنین شدت همبستگی آنها با سرمایه اجتماعی ۴۵٪ است. قابلیت دسترسی با ۹۹ اطمینان رابطه معنی داری با سرمایه اجتماعی دارد و شدت همبستگی آن با سرمایه اجتماعی ۳۵٪ است. امکانات مختلف در محیط نیز با ۹۹ درصد اطمینان رابطه معنی داری با سرمایه اجتماعی دارد که شدت آن نیز ۳۳٪ می باشد.

جدول ۵. ضریب همبستگی پیرسون بین مولفه های بعد اجتماعی و سرمایه اجتماعی

ایمنی و امنیت	امکانات مختلف در محیط	بستری برای زندگی عموم	قابلیت دسترسی	ارتباط مردم و فضا
ضریب همبستگی	۰,۴۵۸ (***)	۰,۴۵۱ (***)	۰,۳۵۱ (***)	-۰,۰۲۳
سطح معناداری	۰,۰۰۰	۰,۰۰۰	۰,۰۰۰	۰,۷۴۵
فراوانی	۱۹۴	۱۸۲	۱۹۳	۱۹۸

نتیجه گیری و جمع بندی

مساله اصلی پژوهش در جستجوی اثبات رابطه بین بعد اجتماعی کیفیت فضای شهری و شکل گیری سرمایه اجتماعی بوده است و در مرحله بعد معرفی مولفه های تاثیر گذار از این بعد بر سرمایه اجتماعی می باشد. نتایج بدست آمده از تحقیق موید رابطه مثبت و معنی داری در سطح ۹۹ درصد و با شدت ۴۹۳٪ سرمایه اجتماعی با بعد اجتماعی می باشد بدین معنا که هر چقدر میزان کیفیت این بعد در فضای شهری افزایش یابد، امکان شکل گیری و افزایش سرمایه اجتماعی نیز بیشتر فراهم می گردد. آنچه که از داده های پژوهش بر می آید سرمایه اجتماعی در سطح ۹۹ درصد اطمینان با تمام مولفه های بعد اجتماعی بجز ارتباط مردم و فضا رابطه معنی دار و مثبت دارد. بعد ایمنی و امنیت و بستری برای زندگی عموم با شدت همبستگی ۴۵٪، قابلیت دسترسی با شدت همبستگی ۳۵٪ امکانات مختلف در محیط نیز با شدت ۳۳٪ همبستگی با سرمایه اجتماعی می باشد. در رابطه با مولفه های بعد اجتماعی دو بعد ایمنی و امنیت و فضا بستری برای زندگی عموم بالاترین میزان همبستگی را با سرمایه اجتماعی دارند به عبارت دیگر هر چقدر میزان ایمنی و امنیت افراد در فضای شهری بیشتر باشد تأثیری مستقیم و مثبت در شکل گیری سرمایه اجتماعی شهروندان آن فضای شهری دارد. بنابراین حس امنیت و آسایش خاطر یک شرط لازم و ضروری برای طراحی شهری موفق است. کنترل جرم و جنایت، میزان حضور مردم در فضا، ایمنی و امنیت پیاده و سواره، وجود نظارت توسط مردم، عجين شدن فضاها باهم، وجود فعالیت بیشتر جهت حضور مردم، دسترسی طبیعی به محیط، حمل و نقل سریع از معیارهای قابل توجه جهت ارتقای این مولفه می باشد.

قلمرو فضای عمومی که تحت عنوان بستری برای زندگی عموم مردم تعریف می شود شامل فضای عمومی است. این قلمرو باید انجام تظاهرات

سیاسی و گردهمایی را فراهم آورده و مکانی خنثی برای تعامل اجتماعی، درآمیختن با گروه و برقراری ارتباط با دیگران باشد. در این قلمرو باید یادگیری امور اجتماعی، رشد فردی و تبادل اطلاعات صورت گیرد. از منظر سیاسی، قلمرو فضای عمومی (که عموماً با عنوان قلمرو دموکراتیک عمومی عنوان گردیده است) می باید در ارتباط با شهروندی افراد و موجودیت آن ها در جامعه شهری مطرح گردد؛ بطور مثال، روابط اجتماعی و مشارکت عمومی مردم در فعالیت های کوچک. با توجه به متون نظری عواملی که در ارتقای این مولفه موثر می باشند عبارتند از: امکان انجام تظاهرات سیاسی، جشنها، اعیاد، عزاداریها و گردهمایی، امکان حضور افراد در ساعت های مختلف، دعوت کننده و قابل دسترس بودن فضای شهری بدون هیچگونه عضویت خاص، باز بودن در طول ساعات اداری و خارج آن، وجود حال و هوای تفریح در فضا، امکان درآمیختن با گروهها و برقراری ارتباط با دیگران، تبادل اطلاعات، یادگیری امور اجتماعی، مشارکت اجتماعی در اداره فضا.

منابع و مآخذ

حبیبی، محسن (۱۳۸۱) از شار تا شهر، انتشارات دانشگاه تهران.

رفیع پور، فرامرز (۱۳۸۲) تکنیک های خاص در علوم اجتماعی، تهران: انتشارات سهامی انتشار.

رفعیان، مجتبی و مهسا، سیفایی (۱۳۸۴) فضاهای عمومی شهری بازنگری و ارزیابی کیفی، نشریه علمی پژوهشی هنرهای زیبا، شماره ۲۳.

سلطانی، علی، نامداریان، علی (۱۳۸۹) بررسی نیروهای مختلف در شکل گیری فضای شهری، نشریه هویت شهر، شماره ۷.

فوکویاما فرانسیس (۱۳۷۹) پایان نظم سرمایه اجتماعی و حفظ آن، ترجمه: غلامعباس توسلی، تهران، انتشارات جامعه ایرانیان.

فیروز آبادی، سید احمد، (۱۳۸۴) نقد و معرفی کتاب بولینگ یک نفره: فروپاش و احیا مجدد

gineering and Management , Tamper University of Technology.

Coleman, J.S. (1988) Social Capital in the Creation of Human Capital, American Journal of Sociology. Fukuyama, F. (1999). Social capital and civil society, The Institute of Public Policy George Mason University, October 1999.

Gehl, Jan, (1987), Life between Buildings, van Nostrand Reinhold.

Giorgas, Dimitria (2000), Community Formation and Social Capital in Australia, Sociology Program, RSSS - Australian National University – Canberra. Paper delivered to the 7th Australian Institute of Family Studies Conference – Sydney Convention and Exhibition Centre Darling Harbour Sydney, 25 July 2000

Hanifan, L. J. (1916). The Rural School Community Center. Annals of the American Academy of Political and Social Science

Jacobs, J. (1961, 1984 edition), the death and life of great American cities : the failure of modern town planning, peregrine books, London

Madani pour, A, (1992), Design of Urban Space: An inquiry into a Socio-Spatial Process, Willey, West Sussex.

Oldenburg, R. (1999), The Great Good Place: cafes, coffee shops, bookstores, bars, hair salons, and the other hang-outs at the heart of community (second edition), Marlowe & Company, New York

Rapoport, A. (1977) Human Aspects of Urban form: Towards a Man-Environment Approach to Urban Form And Design, Pergamon Press, Oxford theoretical analysis and policy framework", Theory and Society. Vol. 27, P. 151-208.

Woolcock, Michael. 1998. "Social Capital and economic development: Toward a

اجتماع آمریکایی. نشریه علوم اجتماعی، شماره ۱۴. فیروزآبادی، سید احمد (۱۳۸۴) سرمایه اجتماعی و عوامل موثر بر شکل گیری آن در شهر تهران، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه تهران، پایان نامه دوره دکتری.

کلمن، جیمز (۱۳۷۷) بنیادهای نظریه اجتماعی، ترجمه منوچهر صبوری، نشر نی، تهران. کارمونا، متیو (۱۳۸۸) مکان های عمومی - فضاهای شهری، ابعاد گوناگون طراحی شهری، ترجمه دکتر فربا قرایی و دیگران، انتشارات دانشگاه هنر. کاشانی جو، خشایار (۱۳۸۹) بازشناخت رویکردهای نظری به فضاهای عمومی شهری، نشریه هویت شهر، شماره ۶.

کالن، گوردن (۱۳۷۷) برگزیده منظر شهری، ترجمه منوچهر طبیبیان، انتشارات دانشگاه تهران. لینچ، کوین (۱۳۸۱) سیمای شهر، ترجمه منوچهر مزینی، چاپ پنجم، تهران، موسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران.

مدنی پور، علی (۱۳۷۹) طراحی فضای شهری: نگرشی بر فرایند اجتماعی و مکانی، ترجمه مرتضایی، انتشارات شرکت پردازش و برنامه ریزی شهر تهران. هابرماس، یورگن (۱۳۸۳) دگرگونی ساختاری حوزه عمومی، کاوشی در باب جامعه بورژوازی، ترجمه محمدی، ج.، نشر افکار: تهران.

Arendt, Hannah (1958) The human condition, university of Chicago press, Chicago.

Asian Development Bank, (2000), Social capital, local capacity building, and poverty red, 2000.

Bourdieu, P. (1983) Forms of Capital. In Richards, J.C. (ed), Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education, New York: Green Wood Press.

Cohen, D. and Prusak, L. (2001) In good company: How Social Capital Make Organizations Work. In Villanova & Josa, (2003) Social Capital as a Managerial Phenomenon, Department of Industrial En-

مدیریت شهری

فصلنامه مدیریت شهری

Urban Management

شماره ۴۳ تابستان ۹۵

No.43 Summer 2016

■ ۲۳۶ ■